

Μακεδονικά

Τόμ. 26 (1987)

Αφιερύεται εις την μνήμην Χρίστου Ευαγγ. Λαμπρινού, Αθανασίου Ιω. Κωνσταντινίδου

Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη: III. Η συλλογή χειρογράφων του Σωφρονίου Ελευθερουπόλεως

Γεώργιος Κ. Παπάζογλου

doi: [10.12681/makedonika.1086](https://doi.org/10.12681/makedonika.1086)

Copyright © 2015, Γεώργιος Κ. Παπάζογλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπάζογλου Γ. Κ. (1987). Παλαιογραφικές έρευνες στην Ανατολική Μακεδονία και Θράκη: III. Η συλλογή χειρογράφων του Σωφρονίου Ελευθερουπόλεως. *Μακεδονικά*, 26, 362–366.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.1086>

<i>Name</i>	<i>Todestag</i>	<i>Lebensjahr</i>
Τζιόκου Σίμος ύ. παπά Θεοδώρου	11. 9.1793	—
Τζιόκου Ναούμ ύ. παπά Θεοδώρου	2. 5.1794	—
Τζιτζιπά Γεώργιος ύ. Διαμαντή	6. 5.1798	10 μην.
Τότζιου Μαρία θ. Βρούσιου	23. 8.1794	—
Τραϊανού Παναγιώτης από Καστορίαν	2. 2.1799	18
Τριανταφύλλου Έλένη θ. Δημητρίου	13. 6.1792	—
Φαρακάτι Μαρίνα γ. Ναούμ	8. 1.1802	23
Φήτζου Σοφία θ. Αήμου	13. 2.1803	3
X'' Θεόδωρος από σπητάλη	12. 4.1802	73
X'' Ιωάννου Έλισάβετ γ. Άναστασιου	8. 9.1803	55
X'' Κοράντα Ιωάννης	2.12.1801	20
X'' Πανταζής Θεσσαλονικεύς	10. 4.1796	—
X'' Σίμου Ιωάννης ύ. Θεοδώρου	18. 2.1800	3
X'' Χρυσάφη Ρούσα παραθυγατέρα	7. 4.1803	24
Χρήστου Γιάνκος από Νεγρίταν κέλφας Άγοραστάδιον	19.12.1797	21
Χρήστου Ιωάννης κέλφας του Λασκαράκη	2. 6.1797	—

Budapest

ÖDÖN FÜVES

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ: III. Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΟΥ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

Πληροφορίες άτεκμηρίωτες και διάφορες φήμες θέλουν τόν Σωφρόνιο Σταμούλη, πρώην μητροπολίτη «Έκθερών», έναν από τούς πλέον λόγιους ιεράρχες τής Έκκλησίας μας¹, νά κατείχε σπάνιες συλλογές χειρογράφων ή και άρχαιών άντικειμένων· οί φήμες κυκλοφοροϋν με έπίταση στο χόδρο τής Έκκλησίας του Πιραβίου, κυρίως ανάμεσα σε άνθρώπους, γέροντες πιά, που γνώρισαν τόν Σωφρόνιο από κοντά². Τό γεγονός αυτό με έκανε νά άπευθυνθώ κατ' άρχήν στη μητρόπολη Έλευθερουπόλεως, όπου δυστυχώς δέν ύπάρχει τίποτε που άνήκει ή που θά θυμίζει έστω τόν Σωφρόνιο. Είναι άξιο προσοχής ότι τό άρχείο του γραφείου τής παραπάνω μητρόπολης (γάμων, βαπτίσεων κλπ.) άρχίζει από την άνοδο στο μητροπολιτικό θρόνο του Άμβροσίου (τό 1958)³,

1. Βλ. τό άρθρο «Σωφρόνιος ό Σταμούλης» του 'Ι. Κωνσταντινίδου στη ΘΗΕ 11, 652-653 (διετέλεσε μητροπολίτης Έλευθερουπόλεως από τις 19.11.1927 ως τό 1958, όποτε παραιτήθηκε για λόγους υγείας).

2. Ό πρώτος έφορος άρχαιοτήτων στην Καβάλα όμ. καθηγητής σήμερα Γ. Μπακαλάκης, όπως μου έμπιστεύθηκε, συνεργάσθηκε από τό 1934 για θέματα άρχαιολογικά με τόν Σωφρόνιο (βρήκα άρκετές σχετικές έπιστολές του σεβαστού καθηγητή στο άρχείο του Σωφρονίου).

3. Πρόχειρα βλ. Β. Άτέση, Έπισκοπικοί κατάλογοι τών έπαρχιών τής έλλαδικής Έκκλησίας, Άθήνα 1960 (άνάτ. από την Έκκλησία), 16, του ίδιου, Έπισκοπικοί κατάλογοι τής Έκκλησίας τής Έλλάδος άπ' άρχής μέχρι σήμερα, ΕΦ ΝΕΤ

ένθ αξιοπρόσεκτη είναι και ή έπιθυμία του σημερινού μητροπολίτη Έλευθερουπόλεως κ. Ευδοκίμου να γνωρίσει τουλάχιστον την άκριβη ήμερομηνία του θανάτου του Σωφρονίου για να γίνει επιτέλους κάποιο μνημόσυνο¹. Βεβαίως όλες οι ένδειξεις με έκαναν να πιστέωθ όστι ό Σωφρόνιος, άν όχι άλλο, ήταν κάτοχος τουλάχιστον κάποιας συλλογής χειρογράφων. Ό ίδιος, όπως είναι γνωστό, διετέλεσε από το 1917 ως τη Μικρασιατική Καταστροφή (τυπικά ως το 1924) μητροπολίτης Μυριοφύτου και Περιστασέως². Τόσο στο Μυριοφύτο, όσο και στην Ήρακλείτσα, στη Ραιδεστό και κυρίως στην Καλλιπόλη, υπήρχαν ως το 1922 άρκετά χροφ. και είναι φυσικό να υποθέσουμε πώς κάποια από αυτά, άκριβώς επειδή άνήκαν σε έκκλησίες ή και στην ίδια τη μητρόπολη, θά πέρασαν στα χέρια του οικείου μητροπολίτη³. Κοντά σ' αυτό θά πρέπει να λάβουμε υπ' όψη μας και τη διακαή έπιθυμία για διάσωση της εθνικής μας κληρονομιάς που φαίνεται να κατείχε τον Σωφρόνιο, έπιθυμία που σύμφυτη με τη λογιστή συναντομια και στα άλλα μέλη της οικογενείας Σταμούλη⁴.

Τύχη άγαθή το περασμένο καλοκαίρι (του 1987) με βοήθησε να ανακαλώω το άρχειο και κάποια κατάλοιπα του Σωφρονίου· ό νεαρός ύποψήφιος φοιτητής τότε Γρηγόριος Μπόλης, Πραβινός στην καταγωγή, μου έφερε να δώ κάποια έγγραφα από το ναό του αγίου Έλευθερίου της Έλευθερουπόλεως (προσωρινά έκτελοσσε τότε και χρέη νεωκόρου στο ναό), τα όποια, επειδή θά γινόταν κάποιος εύπρεπισμός και έκκαθάριση τών βοηθητικών χώρων του ναού, έπρόκειτο να καουν. Αυτό με όδήγησε στον παραπάνω ναό, στον τρίτο όροφο του καμπαναριού, όπου για να άνεβεί κανείς πρέπει να χρησιμοποιήσες κινητή ξύλινη σκάλα. Βρέθηκα σε ένα δωμάτιο 3×3 μ. περίπου, το δάπεδο του όποιο καλυπτόταν σε ύψος 50 εκ. από διάφορα πεταγμένα άντικείμενα. Εύκολα διαπίστωσα ότι βρισκόμουν μπροστά σε άντικείμενα (άρχειο και κατάλοιπα) που άνήκαν στον Σωφρόνιο, τα όποια θεωρήθηκε φρόνιμο και πρόχειρο να πεταχθούν

(1974) 164, και το ίδιο υ, Άρχιερείς μητροπόλεών τινων της Έκκλησίας της Έλλάδος από του έτους 1453 μέχρι σήμερα, Καλαμάτα 1978 (άνάτ. από τη «Διδαχή»), σ. 36.

1. Ό θάνατος του Σωφρονίου βεβαιώνεται στις 19.8.1960 (βλ. 'Ι. Κωνσταντινίδου, δ.π.)· ως προστεθεί ότι ό τάφος του βρίσκεται στον περίβολο του ναού του αγίου Έλευθερίου στην Έλευθερούπολη.

2. Από τις 5.3.1917 ως τις 7.10.1924 (με μικρή εξαίρεση το χρονικό διάστημα από τον Ιούλιο του 1923 ως τις 15 Άπριλίου 1924), βλ. 'Ι. Κωνσταντινίδου, δ.π.

3. Πρβλ. 'Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Έκθεσις παλαιογραφικών και φιλολογικών έρευνών εν Θράκη και Μακεδονία, ΕΦΣΚ ΙΖ' (1886) (Παράρτημα), 4-12 (για τα χροφ. στη Ραιδεστό βλ. και Γ. Κ. Παπάζογλου, Βιβλιοθήκες στην Κωνσταντινούπολη του 16ου αιώνα (κώδ. Vind. hist. gr. 98), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 159-213, όπου και βιβλιογραφία).

4. Ό Σωφρόνιος έξεπόνησε στο Πανεπιστήμιο της Ίέννης διδακτορική διατριβή με τίτλο: Gibt es ein Naturrecht, Versuch einer Kritik der herrschenden Theorien über das Naturrecht (τυπώθηκε μέρος μόνο του κειμένου, βλ. 'Ι. Κωνσταντινίδου, δ.π.), ή αδελφή του Έλπινίκη Σταμούλη-Σαράντη, έξι χρόνια μικρότερη από τον Σωφρόνιο, κατήρτισε σπουδαία λαογραφική συλλογή σχετική με τη θρακική ζωή (έγραψε σχετικές εργασίες στη «Λαογραφία» και στα «Θρακικά»), ένθ και ό πατέρας Άναστάσιος κατήρτισε άξίες λόγου συλλογές λιθίνων μνημείων, άρχαίων νομισμάτων και βυζαντινών μολυβδοβούλων που άφοροδσαν έπίσης τη Θράκη (οί συλλογές αυτές πέρασαν στο έλληνικό Δημόσιο—σχετικές πληροφορίες έχουμε από έγγραφα του άρχειο του Σωφρονίου).

στό χώρο αυτό του καμπαναριού όταν γκρεμίσθηκε το παλαιό Ἐπισκοπεῖο πού ὑπῆρχε δίπλα στό κτήριο τοῦ ναοῦ¹. Δυστυχῶς τὰ νερά τῆς βροχῆς πού γιά χρόνια περνοῦσαν ἀπό τὰ παράθυρα τοῦ καμπαναριοῦ κατέστρεψαν ἕνα μέρος τῶν καταλοίπων καί τοῦ ἀρχείου, ἐνῶ ἕνα ἄλλο μέρος, πιθανότατα τό σημαντικότερο, χειρογράφων κυρίως καί ἀντικειμένων ἀξίας, θά πρέπει νά πέρασε σέ χέρια ἐπιτηδείων· ἤδη, ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἕνα τουλάχιστον ἀπό τὰ χφφ. τοῦ Σωφρονίου «ἐμφανίσθηκε» σέ παλαιοημερολογιτικὴ γυναικεία μονή τῆς περιοχῆς².

Κατὰ τοὺς μῆνες Ἰούνιο, Ἰούλιο καί Αὐγουστο (τοῦ 1987 πάντοτε) ἄρκετες φορές ἐπισκέφθηκε τὸ χώρο τοῦ καμπαναριοῦ καί προχώρησα, ἔπειτα ἀπὸ ἄδεια πού εὐγενικά μου παραχώρησε ὁ τωρινὸς μητροπολίτης κ. Εὐδόκιμος, σέ μιὰ πρώτη τακτοποίηση τῶν καταλοίπων καί τοῦ ἀρχείου. Κατ' ἀρχὴν ξεχώρισα (μὲ τὴ βοήθεια πάντα τοῦ νεοροῦ ὑποψήφιου φοιτητῆ) ὅ,τι θά μπορούσε νά περάσει στό γραφεῖο τῆς μητρόπολης καί νά χρησιμοποιηθεῖ γιὰ νὰ καλύψει ἀνάγκες τοῦ ἀρχείου τῆς· ἔτσι δόθηκαν στὴ μητρόπολη ὀκτὼ ὀγκωδῶστα δέματα πού καλύπτουν τὰ χρόνια 1928-1958 περίπου. Ὅ,τι ἀπέμεινε χαρακτηρίσθηκε ὡς προσωπικὸ ἀρχεῖο-κατάλοιπα τοῦ Σωφρονίου καί καλύπτει: α. Τὴν προσωπικὴ ἀλληλογραφία του ἀπὸ τὰ χρόνια πού ἦταν μαθητῆς στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ὡς τὸ 1957, β. Ἀναφορὲς γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ κατάστασι στὴν Ἀνατολικὴ Θράκη στὰ τέλη τοῦ περασμένου καί στίς ἀρχές τοῦ παρόντος αἰῶνα, γ. Συλλογὲς τραγουδιῶν καί ποιημάτων διαφόρων λαϊκῶν ποιητῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Παγγαίου, δ. Ἀναφορὲς πού ἀφοροῦν τῇ βουλγαρικῇ κατοχῇ τῆς περιοχῆς (διαφόρων) καί δικαστικὰ ἔγγραφα, ε. Προσωπικὲς σημειώσεις τοῦ Σωφρονίου καί λαογραφικὸ ὕλικὸ τῆς περιοχῆς, κ.ἄ.. Ὅλα αὐτὰ τοποθετήθηκαν πρόχειρα σὲ 18 ἑνάρθιμους φακέλλους. Ἐπίσης, γιὰ καλὴ μας τύχη, στό σωφρὸ βρέθηκε καί ἕνα μέρος, μικρὸ, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀρσενίου Στρωμνίτισης, μὲ τὸν ὅποιον ὁ Σωφρόνιος διατηροῦσε στενὴ φιλία καί ἀλληλογραφία³, καί κυρίως τὸ χφφ. τῆς Αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἀρσενίου (Κατάλοιπα ἀρ. 1), ἄγνωστο στοὺς μελετητῆς· ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, τὰ παραπάνω πέρασαν στὰ χέρια τοῦ Σωφρονίου μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀρσενίου Κ. Ἀφεντούλη τὸ 1934⁴. Βρέθηκε ἀκόμη καί ἕνα δεῦτερο χφφ. ἀστάχωτο μεταφρασμένων «ἐκ τῆς τουρκικῆς» ἐγγράφων τοῦ μετοχίου «Ὁρφάνη», πού καλύπτουν τὰ χρόνια 1535-1733

1. Τὸ κτήριο τοῦ παλαιοῦ Ἐπισκοπεῖου γκρεμίσθηκε, ὅπως θυμοῦνται οἱ παλαιοί, γύρω στὸ 1963· δίπλα στὸ Ἐπισκοπεῖο εἶχε κτισθεῖ καί τὸ κτήριο τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Ἐλευθερουπόλεως πού ὑπάρχει ὡς σήμερα, βλ. Γ. Χ α τ ζ η κ υ ρ ι α κ ο Ὑ, Σκέψεις καί ἐντυπώσεις ἐκ περιόδους ἀνά τὴν Μακεδονίαν (1905-1906), Θεσσαλονίκη² 1962, σ. 107, καί Χ. Μ π α κ ι ρ τ ζ η, Νεότερη ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Πράβι (Ἐλευθερούπολη), «Ἀμητός—Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Ἀνδρόνικο», Θεσσαλονίκη 1986, σ. 559.

2. Ἀναφέρομαι στὴ μονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς, στὸ Χορτοκόπι τοῦ Παγγαίου, βλ. γι' αὐτὴν Γ. Κ. Π α π ἄ ζ ο γ λ ο υ, Παλαιογραφικὲς ἐρευνες στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καί Θράκη. II. Τρία χειρόγραφα τῆς γυναικείας μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Παγγαίου, «Μακεδονικὸ ΚΔ» (1984) 146-147.

3. Πρόχειρα βλ. Γ. Κ. Π α π ἄ ζ ο γ λ ο υ, Ἄγνωστο κείμενο αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἀρσενίου Κ. Ἀφεντούλη Κωνσταντινοπόλιτου, «Θεολογία» ΝΗ' (1987) 187-204 (ἀλληλογραφία τῶν δύο ἱεραρχῶν βρίσκω στὸ ἀρχεῖο τοῦ Σωφρονίου).

4. Πρβλ. Β. Ἄ τ ῆ σ η, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐπαρχιῶν..., σ. 22, καί τοῦ ἰ δ ἰ ο υ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας..., σ. 478.

(Κατάλοιπα άρ. 2): τὸ χφ. φαίνεται νὰ προμηθεύθηκε ὁ Σωφρόνιος τὸ 1930 ἀπὸ τὸν κατορινὸ ἡγούμενο τῆς μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους Γαβριήλ¹.

Τὸ ἴδιο πάνω-κάτω χρονικὸ διάστημα ἐπισκέφθηκε καὶ τὸ Ἴδρυμα τοῦ πρῶην Ἁλεξανδρουπόλεως π. Κωνσταντίου Χρόνη² στὸν Ἅγιο Σύλλα τῆς Καβάλας (γνωστότερο ὡς γηροκομεῖο τῆς «Ζωῆς»), ἔπειτα ἀπὸ πληροφορίες ὅτι ἕνα μέρος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Σωφρονίου, τὸ σημαντικότερο, πέρασε κληρονομικὰ στὰ χέρια τοῦ π. Κωνσταντίου· εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιβεβαιώσω τὴν πληροφορία καὶ βεβαίως νὰ δῶ καὶ τὰ βιβλία τῆς Βιβλιοθήκης. Πρόκειται γιὰ 1.300 περίπου τόμους καταλογογραφημένων βιβλίων φιλοσοφικῶν, παιδαγωγικῶν καὶ θεολογικῶν στὴν πλειονότητά τους³. Δυστυχῶς δὲν μᾶς διασώζεται σήμερα οὔτε ἕνα χφ. Ὡστόσο, ὅπως μοῦ ἀποκάλυψε ὁ π. Κωνσταντίνος, ὁ ὁποῖος ἄς σημειωθεῖ διατηρεῖ διανυγέστατη κρίση παρὰ τὴν ἡλικία καὶ τὶς ταλαιπωρίες του, πρὶν ἀπὸ ἄρκετο καιρὸ ὁ π. Ἡλίας Μαστρογιαννόπουλος δανείσθηκε δύο χφ., τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ μελέτησε ὁ Α. Μενάκης⁴, πέρασαν, ὡς ἔλεγε, νὰ διαπιστώσω— μὲ τὴ συγκατάθεση τοῦ π. Κωνσταντίου—, στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη. Πρόκειται γιὰ τὰ χφ. ποῦ πρὶν ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή, καὶ βεβαίως πρὶν περάσουν στὴν κατοχὴ τοῦ Σωφρονίου, ἀνῆκαν στὴ Βιβλιοθήκη τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Καλιπόλεως μὲ άρ. 21 καὶ 23⁵.

Πρὶν ἀπὸ μερικά χρόνια, καὶ ὅταν δὲν μὲ εἶχε ἀπασχολήσει ἀκόμη τὸ πρόβλημα τοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς τοῦ Σωφρονίου, εἶχα βρεῖ στὴν παλαιο-ημερολογιτικὴ γυναικεία μονὴ τῆς Ἑυπαπαντῆς τοῦ Παγγαίου τρία χφ., ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἕνα, ὅπως διαπίστῳσα τότε, προερχόταν ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ ἁγίου Ἐλευθερίου τῆς Ἐλευθεροπόλεως καὶ ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Σωφρονίου. Τὸ χφ. πέρασε στὴν κατοχὴ τῆς μονῆς τῆς Ἑυπαπαντῆς ἔπειτα ἀπὸ δωρεὰ κατοίκου τῆς περιοχῆς ποῦ θὰ τηροῦσε τὸ πάτριο ἡμερολόγιο. Δεδομένης τῆς ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Σωφρονίου πίστης του στὸ πάτριο ἡμερολόγιο καὶ τῆς συνηθείας του νὰ σημειοῖνε στὰ ἔγγραφα μαζί μὲ τὴν κρατούσα καὶ τὴν παλαιὰ χρονολόγησή⁶, εὐλόγα καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἐπιτίθειος, στὴν κατοχὴ τὸ ὁποῖο πέρασε τὸ χφ. πρὶν φθάσει στὴ γυναικεία μονὴ τῆς Ἑυπαπαντῆς, ἀνῆκε στὸ στενὸ κύκλο τῶν χριστιανῶν τῆς ἐκκλησίας

1. Στὸ φ. 1r, στὴν κάτω ὡα διαβάζουμε σημεῖωμα γραμμένο πλάγια μὲ μολύβι, ἐξί-
τηλο σήμερα: «1930 Μαρτίου 19/Ἀπριλίου 1, Μοὶ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Ἐγροντος Γαβριήλ
Διονυσιάτου ἐκ Μισῆ Νικόλα Καρδίτσης», βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, Μεταφρα-
σμένα τουρκικὰ ἔγγραφα τοῦ μετοχίου «Ὁρφάνη» τῆς μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὁ-
ρους (1535-1733), Καβάλα 1987 (Ἀρχεῖον Καβάλας 1), σ. 21-38.

2. Διετέλεσε μητροπολίτης Ἁλεξανδρουπόλεως ἀπὸ τὶς 8.6.1967 ὡς τὸ 1974, ὁπό-
τε κηρύθηκε ἐκπιτῳς, μετὰ τὴν ἀνοδο στὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο τοῦ Σερραφείμ,
καὶ ἔγινε τιτουλάριος μητροπολίτης «Δαμαλῶν» (βλ. ΘΗΕ, 12, σ. 370-371).

3. Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Σωφρονίου στεγάζεται στὴν αἴθουσα τῆς τραπεζαρίας τοῦ
γηροκομείου τοῦ Ἰδρύματος.

4. Πρβλ. Α. Μ π ε ν ἄ κ η, Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν σχολίων στὸ «περὶ ψυ-
χῆς» τοῦ Ἀριστοτέλη τοῦ Νικολάου Κούρσουλα καὶ Γερασίμου Βλάχου, «Δελτίον
τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας—Μνήμη Λίνου Πολίτη», Κέρκυρα 1986, Β', σ. 141-167.

5. Ἁ. Παπάζογλου - Κεραμέως, ὁ.π., 8α, 9α-β, 10α (καὶ Α. Μ π ε ν ἄ κ η, ὁ.π.).

6. Πρβλ. λ.χ. τὸ σημεῖωμα ποῦ γράφει ὁ Σωφρόνιος στὴν κάτω ὡα τοῦ φ. 1r τοῦ
χειρογράφου τῶν μεταφρασμένων «ἐκ τῆς τουρκικῆς» ἔγγράφων (παραπάνω σημ. 1),
ὅπως καὶ διάφορες ἄλλες χρονολογήσεις ποῦ συναντοῦμε σὲ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου του.

του αγίου 'Ελευθερίου του Πραβίου'.

Τὰ ἐντοπισμένα, λοιπόν, σήμερα χφφ. τῆς συλλογῆς τοῦ Σωφρονίου εἶναι τὰ παρακάτω—διατηροῦμε ὡστόσο πάντοτε τὴν ἐλπίδα ὅτι τὰ προσεχῆ χρόνια σὲ χέρια ἰδιωτῶν τῆς περιοχῆς θὰ βρεθῆι τὸ σύνολο τῶν χειρογράφων τῆς συλλογῆς:

1. Ἄλλοτε Καλλιπόλεως ἀρ. 21, τώρα κώδικας ἀνάρθρος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

'Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Θράκῃ καὶ Μακεδονίᾳ, ΕΦΣΚ ΙΖ' (1886) (Παράρτημα), 8α, 9α-β, καὶ Λ. Μπενάκη, Ἡ χειρόγραφη παράδοση τῶν σχολίων στὸ «περὶ ψυχῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ Νικολάου Κούρσουλα καὶ Γερασίμου Βλάχου, «Δελτίον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας-Μνήμη Λίνου Πολίτη», Κέρκυρα 1986, Β', 145-149.

2. Ἄλλοτε Καλλιπόλεως ἀρ. 23, τώρα κώδικας ἀνάρθρος τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος.

'Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, δ.π., 10α, καὶ κυρίως Λ. Μπενάκη, δ.π., 149-151.

3. Ἄλλοτε τοῦ ναοῦ τοῦ αγίου Χαλαράμπος τοῦ «ἐν Γάνφ», τώρα κώδικας ἀρ. 3 τῆς γυναικείας μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Παγγαίου.

Γ. Κ. Παπάζογλου, Παλαιογραφικὲς ἐρευνες στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία καὶ Θράκη: Π. Τρία χειρόγραφα τῆς γυναικείας μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Παγγαίου, «Μακεδονικὰ ΚΔ' (1984) 151-152.

4. Κατάλοιπα κώδικας ἀρ. 1 (Αὐτοβιογραφία τοῦ Ἀρσενίου Κ. Ἀφεντούλη).

Γ. Κ. Παπάζογλου, Ἄγνωστο κείμενο αὐτοβιογραφίας τοῦ Ἀρσενίου Κ. Ἀφεντούλη Κωνσταντινοπολίτου, «Θεολογία ΝΗ' (1987) 187-204, καὶ τοῦ ἰδίου, Αὐτοβιογραφία τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Λαρίσης καὶ Πλαταμῶνος Ἀρσενίου Κ. Ἀφεντούλη Κωνσταντινοπολίτου καὶ τὰ σπουδαιότερα σύγχρονα αὐτῷ ἐκκλησιαστικο-εθνικὰ γεγονότα τῶν ἐλληνορθοδόξων κοινοτήτων, Κορδελιοῦ, τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Ἐφέσου, καὶ Στραμνίτισης, Λαρίσης, Ἀθηνῶν, τῶν ὁμωνύμων μητροπόλεων (ὑπὸ ἐκδοσῆ).

5. Κατάλοιπα κώδικας ἀρ. 2 (μεταφρασμένα τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ μετοχίου «Ὁρφάνη»).

Γ. Κ. Παπάζογλου, Μεταφρασμένα τουρκικὰ ἐγγραφα τοῦ μετοχίου «Ὁρφάνη» τῆς μονῆς Διονυσίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους (1535-1733), Καβάλα 1987 (Ἀρχεῖον Καβάλας 1), 21-38.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ

1. Βλ. Γ. Κ. Παπάζογλου, Παλαιογραφικὲς ἐρευνες στὴν Ἀνατολική..., σ. 151-152 (ἀξίζει νὰ προσέξουμε ὅτι καὶ τὸ χφ. ἀρ. 2 τῆς μονῆς τῆς Ὑπαπαντῆς, ποὺ ἀνῆκε παλαιότερα στὴ μητρόπολη Ραιδεστοῦ, προέρχεται ἀπὸ δωρεὰ κατοικοῦ τῶν Ἀμισιανῶν Ἐλευθεροπόλεως).